

I S T O R I E

Eric H. Cline (n. 1960) predă istorie antică și arheologie la George Washington University, unde este director al Capitol Archaeological Institute. Este unul dintre cei mai reputați specialiști ai Orientului Apropiat antic, *Doctor honoris causa* al Muhlenberg College, cercetător Fulbright și Getty și membru al mai multor asociații internaționale de profil, precum American Historical Association, American Oriental Society sau Archaeological Institute of America. A publicat nu mai puțin de 19 monografii – traduse în peste 12 limbi –, alături de alte volume editate, studii și articole despre Orientul antic, între care *Digging Deeper: How Archaeology Works* (2020); *Digging Up Armageddon. The Search for the Lost City of Solomon* (2020); *The Trojan War. A Very Short Introduction* (2013); *Ancient Empires. Formation and Resistance in the Near Eastern, Greco-Roman, and Early Muslim Worlds* (cu M.W. Graham, 2011); *Sailing the Wine-Dark Sea. International Trade and the Late Bronze Age Aegean* (2009); *From Eden to Exile. Unraveling Mysteries of the Bible* (2007).

Redactori: Georgeta-Anca Ionescu, Cristian Negoită
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

Eric H. Cline

After 1177 B.C.: The Survival of Civilizations

Copyright © 2024 by Princeton University Press

All rights reserved.

No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Publisher.

© HUMANITAS, 2026, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Cline, Eric H

După 1177 î.Cr.: supraviețuirea civilizațiilor /

Eric H. Cline; cuv. de încheiere de Barry Strauss;

trad. din engleză de Andrei-Tudor Man. – București:

Humanitas, 2026

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-50-9170-5

I. Strauss, Barry (postf.)

II. Man, Andrei-Tudor (trad.)

94

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

*Dedicată lui
Diane Harris Cline,
clasicistă și violoncelistă*

Cineva a spus odată că perioadele lui preferate din istorie sunt cele în care lucrurile se prăbușesc, fiindcă asta înseamnă că se naște ceva nou.
— Julian Barnes, *Sentimentul unui sfârșit* (2011)*

* Tr. Radu Paraschivescu (n. tr.).

CUPRINS

<i>Lista ilustrațiilor</i>	11
<i>Cuvântul autorului și mulțumiri</i>	13
 Prefață. „E sfârșitul lumii așa cum o știm“ (...iar asta nu e bine deloc)	19
 Prolog. Bine ați venit în Epoca Bronzului	43
1. Anul hienelor, când oamenii au flămânzit	51
2. Cuceritor al tuturor țărilor, răz bunător al Asiriei	91
3. Mediterana a devenit un lac fenician	135
4. Regele ținutului Karkemish	172
5. La umbra palatelor căzute	198
6. De la colaps la reziliență	225
 Epilog. Sfârșitul unei epoci întunecate	273
 <i>Dramatis personae</i>	279
 <i>Cuvânt de încheiere</i> de Barry Strauss	285
 <i>Note</i>	287
<i>Bibliografie</i>	333
<i>Indice</i>	395

LISTA ILUSTRAȚIILOR

FIGURI

- Fig. 1. Un automat de Coca-Cola în Rethymnon, Creta p. 20
- Fig. 2. Inscripția de la Tel Dan; cuvintele *Beit David* sunt evidențiate p. 70
- Fig. 3. Replică a inscripției-calendar de la Ghezer p. 76
- Fig. 4. Prisma de argilă a lui Tiglath-Pileser I p. 100
- Fig. 5. Monolitul de la Kurkh al lui Aššurnasirpal II p. 117
- Fig. 6. Detaliu al unei fășii de bronz de pe porțile de la Balawat ale lui Shalmaneser III p. 122
- Fig. 7. Obeliscul Negru al lui Shalmaneser III, cu supunerea lui Iehu p. 131
- Fig. 8. Sarcofagul lui Ahiram, cu inscripția feniciană p. 162
- Fig. 9. Faraonul Osorkon I, cu inscripția lui Elibaal, de la Byblos p. 163
- Fig. 10. Vas cu războinici de la Micene p. 199
- Fig. 11. Reprezentarea grafică a ciclului adaptativ p. 230
- Fig. 12. Reconceptualizarea ciclului adaptativ, cu fazele: Epoca Târzie a Bronzului, colapsul Epocii Târzii a Bronzului și Epoca Fierului p. 231
- Fig. 13. Reconceptualizarea ciclului adaptativ, aplicată asupra Greciei, de la Epoca Târzie a Bronzului la cea a Fierului, trecând prin perioadele arhaică și clasică p. 232
- Fig. 14. Coperta *SREX, 2012*, al Intergovernmental Panel on Climate Change, (IPCC), al Organizației Națiunilor Unite p. 234

TABELE

- Tabelul 1. Regii și anii de domnie menționați în text – zona de nord pp. 34–37
- Tabelul 2. Regii și anii de domnie menționați în text – zona de sud pp. 38–41

- Tabelul 3. Schimbări societale care indică un colaps sistemic și epoca întunecată ulterioară acestuia p. 47
- Tabelul 4. Termeni și definiții legate de reziliență p. 239
- Tabelul 5. Categoriile generale de reziliență pentru diferitele regiuni/societăți din secolele de după colaps p. 242
- Tabelul 6. Reziliență sau lipsa ei, pe zone/societăți și secol î.Cr., cu indicarea fazelor ciclului adaptativ pp. 253–256
- Tabelul 7. Succesiunea civilizațiilor/societăților în secolele de după colaps p. 263
- Tabelul 8. Lecții societale desprinse din colapsul Epocii Târzii a Bronzului și din perioada care i-a urmat p. 270

HĂRȚI (de Michele Angel)

- Harta 1. Privire de ansamblu asupra estului Mediteranei în Epoca Fierului p. 28
- Harta 2. Egiptul în Epoca Fierului, cu siturile și zonele menționate în text p. 29
- Harta 3. Levantul în Epoca Fierului, cu siturile și zonele menționate în text p. 30
- Harta 4. Ciprul în Epoca Fierului, cu siturile și zonele menționate în text p. 31
- Harta 5. Marea Egee în Epoca Fierului, cu siturile și zonele menționate în text p. 32
- Harta 6. Vestul Mediteranei în Epoca Fierului, cu siturile și zonele menționate în text p. 33

CUVÂNTUL AUTORULUI ȘI MULȚUMIRI

Din diverse motive, foarte puțini cercetători au studiat în detaliu tranziția de la Epoca Bronzului la Epoca Fierului în regiunea care se întinde de la Marea Egee până la estul Mediteranei și dincolo de ea, în Mesopotamia. Așa cum spun mai mulți colegi de-ai mei, în special John Papadopoulos, de la UCLA, și Maria Iacovou, de la Universitatea din Cipru, cauza ar fi neînțelegerile dintre arheologii și istoricii care studiază Epoca Bronzului (perioada de dinainte de colaps) și cei care studiază Epoca Fierului (perioada de după colaps) în Marea Egee și estul Mediteranei. Papadopoulos a numit-o „cortina de fier dintre preistoria Mării Egee și arheologia clasică”. O și mai evidentă ruptură se vede între cei ce studiază bazinul Mării Egee și cei ce studiază Orientul Apropiat antic, doar o mână de cercetători ocupându-se de ambele. Sper, de aceea, că această carte va contribui într-o oarecare măsură la eliminarea disensiunilor și la umplerea golurilor, creând un soi de continuitate a cercetării care ne va ajuta să nu mai privim „istoria doar ca pe un [continuum] cronologic”, după cum a cerut atât de elocvent Papadopoulos, ci și ca pe un continuum geografic.¹

Sunt totuși perfect conștient de dificultățile specifice unei lucrări care atinge atât de multe subiecte într-un spațiu totuși restrâns. Unii cititori s-ar putea plânge că am pus în discuție prea multe detalii și prea multe precizări, nemaivorbind de pleiada de nume necunoscute. Totuși, acest demers se vrea un rezumat și o trecere în revistă a stadiului actual al cunoașterii, prezentând fapte și ipoteze despre cei patru sute de ani de după colapsul Epocii Bronzului în Marea Egee și estul Mediteranei. În esență, este o carte de istorie, aici găsim și locul și câteva informații arheologice, care se încheie cu o analiză amplă și câteva reflecții asupra relevanței acestui subiect pentru

lumea noastră de astăzi. Numele de popoare și de locuri pot fi noi și străni pentru mulți dintre cititori, însă ele ne permit să înțelegem mai bine lumea Epocii Fierului și să-i readucem la viață pe locuitorii ei. Am încercat să expun bogăția de detalii într-o narațiune captivantă, dar numai timpul va arăta dacă am reușit.

Pe de altă parte, pentru că arheologii profesioniști, istoricii Antichității, istoricii de artă, specialiștii în studii biblice și ceilalți experți din fiecare domeniu, fără să-i uităm pe recenzenții științifici, vor critica public sau în privat faptul că nu am detaliat suficient sau că nu am explorat unele nuanțe ale perioadei sau regiunii lor favorite, nu voi ezita să recunosc că fiecare capitol de mai sus putea deveni în sine o carte (sau două). Mi-ar fi plăcut să acopăr și multe alte aspecte. Constrâns de spațiu, am fost nevoit să fiu selectiv, neputând să discut aici tot ceea ce mi-aș fi dorit. Am spus-o și altundeva – deși era vorba de un alt subiect, la fel de bogat precum cel de aici: „O discuție cu adevărat exhaustivă asupra fiecăruia dintre subiectele din această carte ar solicita mulți ani, zeci de volume și numeroase proiecte comune de cercetare – și ar rezulta probabil ceva ce ar citi doar o mână de oameni“. S-ar pierde astfel întregul scop al scrierii acestei lucrări ca un singur volum, cu o singură voce.²

Voi spune public și că aștept comentariile critice, sugestiile și feedbackul tuturor cititorilor, pe care le voi include într-o ediție revizuită sau le voi dezbate pe alte căi. Îmi amintesc din nou metafora de la începutul capitolului 6: dacă privim Epoca Fierului ca pe o pictură impresionistă, dar insistăm să o facem de la doar câțiva centimetri distanță, riscăm să pierdem imaginea de ansamblu concentrându-ne asupra detaliilor. Observațiile cele mai de aproape și mai detaliate din această carte vor fi dezbătute și discutate, așa cum și trebuie să fie. Sper însă că imaginea de ansamblu, odată privită de la o distanță suficientă pentru ca tușele pensulei să alcătuiască o scenă cât de cât clară, va rezista criticii și va oferi o perspectivă mai largă despre ce s-a întâmplat după colapsul Epocii Bronzului, când rețeaua globalizată a Mediteranei s-a frânt, iar societățile individuale s-au confruntat cu efectele colapsului, fiecare cu mai mult sau mai puțin succes.

În fine, sunt conștient că și secolul al VIII-lea î.Cr. e plin de evenimente semnificative: de pildă dezastrul de proporții care a însemnat distrugerea regatului de nord al lui Israel în 720 î.Cr. Nici nu am deschis discuția despre Homer, Hesiod și apariția literaturii în Grecia. Am putea – și poate că ar trebui, ar spune unii – să mergem și mai departe, până în secolele al VI-lea, al V-lea sau al IV-lea î.Cr. și chiar

dincolo de ele. Constrângerile editoriale ne silesc însă să lăsăm astfel de discuții pentru un alt volum.

Cât despre mulțumiri, ele sunt multe și variate, după cum e și natura unei sinteze precum cea de față. Mulțumesc mai întâi tuturor arheologilor, istoricilor și oamenilor de știință care au parcurs același drum înaintea mea – nu doar celor care au făcut săpături arheologice, au tradus, analizat și publicat cu decenii în urmă, ci și celor care au făcut-o mai recent, chiar în ultimii ani. Fără efortul și publicațiile lor, pur și simplu nu aș fi putut scrie cartea de față. Sunt prea mulți pentru a-i nominaliza pe fiecare în parte, însă cititorii îi vor recunoaște în notele de final și în bibliografie pe cei asupra cărora m-am aplecat mai mult. Nu am fi ajuns unde suntem astăzi dacă nu ar fi existat atât eforturile cercetătorilor din trecut, cât și cele ale celor mai recent. Studiarea trecutului – fundamentată pe arheologie și pe epigrafie – constituie un proiect comun, iar progresele în cunoaștere rezultă din eforturile individuale ale unei multitudini de cercetători de-a lungul multor ani.

Acestea fiind spuse, doresc să-i mulțumesc încă o dată neobositului meu redactor, Rob Tempio, pentru că m-a convins să scriu continuarea volumului *1177 î.Cr. Anul în care civilizația s-a prăbușit* și pentru susținerea sa, mai ales în etapele finale ale proiectului. Ca întotdeauna, mulțumesc în mod special familiei mele, care m-a suportat în perioada în care am realizat cercetarea și am scris această carte, și mai ales soției mele, Diane Harris Cline. Bursa Fulbright de care a beneficiat la Universitatea din Creta, în semestrul de primăvară al anului 2019, a prilejuit prezența noastră la Rethymnon, unde am scris părți importante din primul manuscris. Ea mi-a oferit multe subiecte de reflecție și sugestii valoroase. Multe mulțumiri se îndreaptă și către profesorii de la Universitatea din Creta Katerina Panagopoulou și Kostas Vlassopoulos, pentru incredibila lor ospitalitate, și către Elias Kolovos, care ne-a închiriat pentru trei luni apartamentul său de la Rethymnon.

Mulțumiri se îndreaptă și către conducerea Universității George Washington și mai ales către prodecanul Youngwu Rong, care mi-a oferit o bursă de cercetare din partea decanatului. Am reușit grație lui să-mi reorganizez programul de predare astfel încât să am semestrul de primăvară din 2019 liber pentru a lucra la diverse proiecte de carte, inclusiv pentru a începe actualul manuscris. Ulterior, decanul Paul Wahlbeck și prodecanii John Philbeck, Kim Gross și Evie Downie mi-au permis să fiu liber în semestrul de toamnă din 2021, când am

beneficiat de la Getty Foundation de un *Getty Scholar Grant*, fiind parte a extraordinarei echipe de cercetători ai programului „Fenicienii, filistenii și canaaneenii. Levantul și lumea clasică”.

Am reușit astfel să scriu aproape toată partea finală a manuscrisului la inegalabila Villa Getty din California, în compania unor foarte talentați colegi, care mi-au oferit feedback la versiuni mai vechi ale textului și au citit manuscrisul aflat încă în etapa de început. Le mulțumesc lui Tim Potts, Jeffrey Spier, Claire Lyons, Ken Lapatin, Alexa Sekyra, Rose Campbell, Kylie Morgan și celorlalți de la Villa Getty și de la Getty Research Institute, colegilor mei „fenicienii” (Melissa Cradic, Brien Garnand și Jessica Nitschke), celor din echipele anterioare și de după noi și celorlalți cercetători cărora „Palatul Roz” din Brentwood le-a fost casă în toamna anului 2021. Le sunt recunoscător mai ales lui Robert J. Lempert, de la Rand Corporation, și lui Nancy Perloff, de la Getty Research Institute, care s-au întâlnit și au discutat cu mine în timpul petrecut la Getty, discuții care m-au condus la raportul IPCC din 2012, atât de important pentru ultima parte a acestei cărți.

Le sunt recunoscător și lui Miguel Centeno și celorlalți organizatori și participanți la conferința *Historical Systemic Collapse*, ce a avut loc pe 26–27 aprilie 2019, la Universitatea Princeton, precum și seminarului săptămânal despre reziliența istorică a societăților, organizat ulterior de John Haldon, tot de la Princeton, în toamna lui 2020, și continuat pe Zoom în timpul pandemiei. Prezentările, lecturile și conversațiile despre colaps, reziliență și transformare cu participanții la conferință, în timpul seminarului și în lunile de după cursuri, mai ales cu John Haldon, Luke Kemp și Jim Newhard, mi-au prilejuit multe idei care și-au găsit locul în cartea de față.

Pe lângă prezentările mele la conferințele și atelierile organizate la Princeton în aprilie 2019 și în toamna anului 2020, precum și la Getty în noiembrie 2021, o parte a materialului de față a mai fost prezentată și cu alte ocazii, online sau în persoană: la Universitatea din New York, în octombrie 2020, la întâlnirea anuală a American Society of Overseas Research, în noiembrie 2020, la festivalul de primăvară „Biblie și arheologie” al Societății de Arheologie Biblică, în aprilie 2022, la întâlnirea anuală a Comunității Australasiatice de Cercetare în Arheologia Mediteraneeană, în februarie 2023, și la Universitatea Yale, în aprilie 2023. Le sunt recunoscător tuturor participanților și publicului pentru opiniile pe care le-au împărtășit cu mine.

Le mulțumesc cu întârziere și profesorilor mei de la programele de studii postuniversitare, care s-au străduit să mă inițieze în studiul

faptelor fundamentale, al nuanțelor și al detaliilor Epocii Fierului în Marea Egee și în estul Mediteranei, lui Keith DeVries, John Graham, James Sauer, Irene Winter și, mai ales, lui James D. Muhly. Nu știam pe atunci că, peste mai bine de trei decenii, voi încerca să scriu chiar eu o carte despre acest subiect. Sper să satisfac măcar puțin din pasiunea și erudiția lor.

Pe lângă aceștia, cu scuzele de rigoare pentru cei pe care am uitat să-i menționez, le mulțumesc numeroșilor prieteni și colegi care mi-au trimis publicații relevante și/sau care mi-au adus în atenție diferite subiecte: lui W. Sheppard Baird, J.A. Brinkman, Trevor Bryce, Guy Bunnens, Hanan Charaf, Violetta Cordani, Aidan Dodson, Anne Duray, Meir Edrey, Carl S. Ehrlich, Eckart Frahm, Norma Franklin, Gil Gambash, Brien Garnand, Ayelet Gilboa, John Haldon, Rachel Hallote, Louise Hitchcock, Christopher W. Jones, Katie Kearns, Luke Kemp, Gunnar Lehmann, Megan Lewis, Susan Lupack, James Osborne, Beatrice Pestarino, Benjamin Porter, Federico Rocchi, Karen Robinson, Golan Shalvi, Trevor Van Damme, Marcus Wallas, Mark Weeden și Assaf Yasur-Landau.

Pentru că au răspuns la întrebările mele despre diverse subiecte și mi-au propus posibile soluții, le sunt recunoscător lui Carol Bell, Shirly Ben-Dor Evian, Erez Ben-Yosef, Nathaniel Erb-Satullo, Eckart Frahm, Tamar Hodos, Nota Kourou, Robert Lempert, Tom Levy, Barry Molloy, James D. Muhly, Vana Orfanou, Christopher Rollston, Jane Waldbaum, Jonathan Wood, Naama Yahalom-Mack și Paul Zimansky.

Mai presus de toate, le sunt recunoscător colegilor care au citit părți sau întregul manuscris în diferitele stadii de cercetare și redactare și au propus modificări, corecturi, eliminări și alte revizui. Printre ei se numără Hanan Charaf, Bill Dardis, Aidan Dodson, Eckart Frahm, Norma Franklin, Brien Garnand, John Haldon, Rachel Hallote, Randy Helm, Katie Kearns, Luke Kemp, Robert Lempert, Aren Maeir, Jim Newhard, Jessica Nitschke, James Osborne, John Papadopoulos, Chris Rollston, Assaf Yasur-Landau și mai ales Mitchell Allen, de la Scholarly Roadside Service (care m-a ajutat să-mi temperez tendința de a fi prea prolix și mi-a criticat pasiunea pentru virgule).

Le sunt îndatorat și recenzenților anonimi care au citit și comentat întregul manuscris, contribuind la unele modificări majore care, sper, au îmbunătățit forma finală a lucrării. Le sunt recunoscător studenților de la Universitatea George Washington care au participat, în primăvara anului 2023, la seminarul meu „Colaps și reziliență în lumea antică“. Aceștia au dezbătut aprins întregul semestru despre

sensul unor termeni precum „colaps societal“, au cercetat dacă astfel de concepte se pot aplica la studierea sfârșitului societăților Harappa, maya și romană, printre altele, și mi-au oferit un feedback folositor la penultima versiune a manuscrisului. Ultimii, dar nu cei din urmă, le sunt recunoscător lui Michele Angel, care a creat extraordinarele hărți, și lui Glynnis Fawkes, pentru desene.

Ca întotdeauna, am încercat pe cât mi-a stat în putință să citez corect ideile și publicațiile altor cercetători. Dacă nu am reușit să ofer recunoașterea cuvenită cuiva, cu siguranță a fost fără intenție și voi face toate eforturile pentru a remedia situația în edițiile și tirajele viitoare. Responsabilitatea pentru orice erori rămase în acest manuscris sau pentru orice interpretare greșită a lucrărilor altora îmi aparține în întregime.

PREFAȚĂ

„E SFÂRȘITUL LUMII AȘA CUM O ȘTIM“ (...IAR ASTA NU E BINE DELOC)

Am început să scriu această carte într-o dimineață de februarie din 2019, în zori, pe balconul unui apartament din Rethymnon, în Creta. Ne aflam acolo cu ocazia unei burse Fulbright a soției mele, Diane, la Universitatea din Creta. Ca s-o însoțesc, mi-am luat liber un semestru de la universitatea noastră; diminețile, înainte să înceapă ea cursurile, profitam de soarele blând de iarnă și vizitam situri arheologice cunoscute. Ne minunam și de faptul că Antichitatea e prezentă peste tot în marketingul de azi, prin tot felul de reprezentări ale Ariadnei cu un ghem de lână în mâini sau ale unor minoici care sar peste taur. Am dat de scenele astea până și pe un frigider prăfuit plin de Coca-Cola din fața unui magazin de pe o străduță dosnică din orașul vechi.

Era o dimineață liniștită; soarele răsărea dinaintea ochilor mei peste Mediterana cea iubită de Homer; în depărtare se zăreau Lefka Ori (Munții Albi), cu căciula lor de zăpadă. Îmi beam cafeaua și navigam pe Internet, citind ziarele și ascultând știrile în surdină la un radio online.

Deodată, am ciulit urechea la ce se spunea pe BBC. Eram avertizați despre posibila prăbușire a civilizației noastre ca urmare a unui cumul de factori cu acțiune simultană, de

Fig. 1. Un automat de Coca-Cola în Rethymnon, Creta. Fotografie de Eric H. Cline.